

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Fonológiai ábrázolás és fonetikai megvalósítás: a magyar /a:/ esete*

1. A világ nyelveiben található magánhangzórendszerek általában kiegyensúlyozottnak és állandónak tűnnek, legalábbis első látásra. Ha azonban közelebbről megnézzük valamely magánhangzórendszer történetét vagy valamely jól dokumentált nyelv valamelyik magánhangzójának egymástól eltérő megvalósításait az adott nyelv különféle változataiban, azt láthatjuk, hogy a magánhangzók szeretnek ide-oda mozogni a magánhangzóterben, akár úgynevezett eltolódási láncolatokban, akár csak úgy egyenként, néha világos mintázatot mutatva, néha meg látszólag értelmetlenül, sőt néha egyenesen oda-vissza mozogva az idők folyamán. Vegyük például az angol *man* szó magánhangzóját. Ahogy a *man* 'ember' ~ *men* 'emberek' váltakozás is mutatja, ennek a magánhangzónak az óangolban (és már azt megelőzően is, vö. német *Mann* ~ *Männer*) rendes hátul képzett magánhangzónak kellett lennie, mivel ennek az umlaut típusú váltakozásnak a hátul képzett (veláris) tagját alkotta. Ezzel szemben a mai angol nyelvváltozatok, bár vegyes képet mutatnak e magánhangzó pontos képzési helyét tekintve, egy dologban mindenképp megegyeznek: a *man* magánhangzója egyikükben sem hátul képzett. Például a sztenderd skóciai angolban a *man* típusú szavakban középen képzett (centrális) magánhangzó van, amely ott egybeesik a *father* 'apa' első magánhangzójával, és amelyet a Nemzetközi Fonetikai Ábécé [ɐ] szimbólumával ábrázolhatunk a legpontosabban. A leírások szerint ez az alsó nyelvéllátású kerekített magánhangzó mintegy félúton áll az elől képzett és a hátul képzett magánhangzók között, de jelentős mértékű változékonyságot is mutat ebben az elől-hátul dimenzióban. Az északi brit angolban nagyon alsó – a hagyományos magyar terminológiát idekeverve: „legalsó” – és gyakran kissé hátrahúzott (de már határozottan az elől képzett régióba eső, palatális) magánhangzót találunk a *man*-féle szavakban. A sztenderd amerikai angolnak is nevezett General American-ben, amely az úgynevezett középnyugati – Nebraska, Iowa, Illinois állambeli – helyi nyelvváltozathoz vált a legáltalánosabb amerikai köznyelvi változattá, a *man* magánhangzója teljesen elől képzett alsó kerekített magánhangzó, valamivel magasabb nyelvéllátású, mint a kardinális magánhangzók közül az [a] (ez a szimbólum a magánhangzóter alsó-elülső sarkát jelöli). A déli brit angolban (ide tartozik az RP [*received pronunciation*], a kissé régimódián királynői angolnak vagy BBC-angolnak is nevezett sztenderd nyelvváltozat is) ez a hang, amelyet hagyományosan az /æ/ szimbólummal szokás jelölni, ugyancsak teljesen elől képzett, viszont jelentős nyelvéllátásbeli változékonyságot mutat: a konzervatív RP beszélők akár a kardinális [ɛ]-nél alig valamivel alacsonyabban – vagyis az észak-angliai vagy az amerikai ejtésnél jóval zártabban – is képezhetik. Az ausztráliai, új-zélandi és dél-afrikai angol beszélők ugyancsak a kardinális [ɛ]-hez közel eső magánhangzó-minőséget ejtenek a *man* típusú szavakban. (Persze mindezek a beszélők a *men* magánhangzóját is jóval zártabban képezik, mint a General American vagy a skóciai beszélők.) Mindazonáltal – legalábbis az /æ/ ~ /ɛ/ alternáció leírásával kapcsolatban – sem

* Előadásként elhangzott a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében, 2014. június 17-én.

ez a változatosság, sem az óangolhoz képest feltehető jelentős előretolódás nem befolyásolja szükségképpen az /æ/ (vagy éppen a *men*-beli /ɛ/) fonológiai elemzését, megkülönböztető jegyek segítségével történő ábrázolását, mivel a *man* ~ *men* típusú alternáció nem produktív és eleve meglehetősen marginális mintázatot alkot.

Nézzünk most egy valamivel szisztematikusabb példát: a *man* 'ember' és *main* 'fő' szavakkal szemléltethető /æ/ ~ /eɪ/ szembenállást. Az előző példával ellentétben ezúttal egy nagyobb mintázat részével van dolgunk, a híres magánhangzó-eltolódási (*vowel shift*) váltokozások egyikével (mint a *grade* 'fok' ~ *gradual* 'fokozatos', *metre* 'méter' ~ *metrical* 'metrikus', *line* 'vonal' ~ *linear* 'lineáris' stb. párok esetében). Az ilyen és ehhez hasonló váltokozási sorokkal kapcsolatban felmerül a leírás absztraktságának kérdése. Mint ismeretes, a klasszikus generatív fonológia alpművének számító *The Sound Pattern of English* (CHOMSKY–HALLE 1968) ezeket a párokat egy-egy mögöttes alakból (rendre /æ/-ből, /ē/-ből és /ī/-ből) vezeti le, mégpedig úgy, hogy egy szabállyal lazává/röviddé teszi a szópárok második tagjában lévő [æ e ɪ]-t, és egy másik, meglehetősen bonyolult szabállyal, magánhangzó-eltolódás révén vezeti le a párok első tagjában szereplő [eɪ iː aɪ]-t. Ezzel mintegy „újrajátssza” a szinkrón leírason belül azt a történeti folyamatot, amely valamikor a korai újangolban ezeknek az alternációknak a kialakulásához vezetett. Másfelől az is lehetséges – és valamivel kevésbé absztrakt, ennél fogva talán tetszetősebb – megoldás, ha éppen ellenkezőleg járunk el: mögöttes /ē/-ből indulunk ki a *grade* ~ *gradual* esetében, /ī/-ből a *metre* ~ *metrical* esetében, és így tovább. Ekkor a felszíni [eɪ iː] feszes magánhangzók levezetéséhez szinte semmit nem kell tennünk, viszont a párok rövid tagját ezúttal csak két lépésben – rövidülés, majd eltolódás – tudjuk levezetni (/ē/ → ɛ → [æ] *gradual*, /ī/ → ɪ → [eɪ] *metrical*; l. GIEGERICH 1992: 308). Vegyes elemzések is felvethetők, amelyekben a *grade* és a *gradual* magánhangzója egyaránt /ē/-re megy vissza, míg a *Canada* és *Canadian* 'kanadai' második szótagjának magánhangzója /æ/-re; ebben az esetben mindkét irányban szükségünk lenne eltolódási szabályokra (a *gradual*, illetve a *Canadian* esetére), valamint nyújtó és rövidítő szabályokra egyaránt. Ez a harmadik megoldás volna talán a legkevésbé absztrakt, de mindenképpen még sokkal bonyolultabb, mint az előző kettő bármelyike.

Ámde az absztraktsági és bonyolultsági dilemmáktól eltekintve is felmerül az a kérdés, hogy az efféle elemzések egyáltalán szükségesek vagy vonzóak-e, hiszen a magánhangzó-eltolódásos váltakozások a mai angolban nem produktív, „befagyott” alternációk, majdnem annyira, mint a fentebb említett umlaut-párok tagjai közötti váltakozás. Az ilyen esetekben a lexikális megoldás, amelyben fonológiai levezetésre egyáltalán nem kerül sor (amely szerint tehát e párok tagjait semmilyen módon nem próbáljuk egymásból levezetni, egyszerűen mindkét tagjuk benne van a mentális szótárunkban, a köztük lévő kapcsolat tudásával együtt), mindenképpen hihetőbb és így kíváncsabb is.

Azt azonban nem zárhatjuk ki eleve, hogy valamely nyelvben teljesen szabályos és produktív alternációt találjunk, vagy akár egymással összefüggő váltakozások egy összetett rendszerét, amelyben minden egyes váltakozás teljesen produktív és szabályos, ám amelyben a részt vevő magánhangzók egyike-másika történeti értelemben vett instabilitást vagy akár éppen folyamatban lévő hangváltozásra utaló tüneteket mutat, és/vagy olyasféle felszíni változatosságot, mint amelyet az angol /æ/ esetében láttunk. Egy ilyen esetben a problémát már nem hessenthetjük el magunktól azzal, hogy nincs szükség semmiféle fonológiai megoldásra. Mindössze két választásunk marad ilyenkor: a leírást absztraktabbá tehetjük, hogy viszonylag egyszerű lehessen, vagy bonyolultabbá tehetjük, hogy

viszonylag konkrét maradjon. Az alábbiakban egy pontosan ilyen típusú esetet veszünk szemügyre: a magyar /a:/ esetét.

2. A hagyományos definíció szerint a magyar /a:/ „legalsó nyelvvállású, hátul képzett, kerekítetlen hosszú magánhangzó”. A „legalsó” kifejezés azt kívánja jelezni, hogy ez a magánhangzó fonetikailag nyitabb, mint a szabályos alsó /ɛ/ és /ɔ/. Ez a megkülönböztetés azonban tulajdonképpen eléggé felesleges, és ezért itt nem is követjük: az /a:/-t egyszerűen „alsó magánhangzó”-nak fogjuk tekinteni. A „hosszú” jelző arra utal, hogy a magyar nyelv tizennégy magánhangzója hét hosszú-rövid párba rendezhető. Bár jól tudjuk, hogy a pároknak nem mindegyike áll egyforma minőségű tagokból (valójában a párok egyikének sem teljesen azonos minőségűek a tagjai, de az eltérések egyre nagyobbak, ahogy lefelé haladunk a nyelvvállások között), az (1) alatt felidézett váltakozások azt mutatják, hogy (legalábbis fonológiaiilag) valóban hét párról – nem pedig öt párról és négy további, páratlan magánhangzóról – van szó:

(1) Hosszú-rövid párok

i:	i	víz	vizek
y:	y	tűz	tüzek
u:	u	út	utak
ø:	ø	kő	kövek
o:	o	ló	lovak
e:	ɛ	tél	telek
a:	ɔ	nyár	nyarak

A három felső nyelvvállású pár tagjai minőségüket tekintve szinte egyformák (bár a rövidek kissé kevésbé zártak, mint a hosszúak); a középső nyelvvállású kerekített párok tagjai már kevésbé hasonlítanak egymásra (a hosszú tagok határozottan zártabbak a rövid tagoknál, de ez a különbség még mindig elviselhető határok között marad); ám az utolsó két pár tagjai már meglehetősen különböznek egymástól fonetikailag. A hosszú /e:/ középső nyelvvállású, míg a neki megfelelő rövid magánhangzó alsó; a rövid /ɔ/ pedig (enyhén) kerekített, míg a neki megfelelő hosszú magánhangzó kerekítetlen. Ezek az eltérések azonban szintén figyelmen kívül hagyhatók, sőt – ha a hosszúsági váltakozások leírását nem akarjuk indokolatlan mértékben bonyolulttá tenni – el is kell tőlük tekintenünk. Ezt többféle módon is elérhetjük. Például azt mondhatjuk, hogy az /e:/ mögöttesen – a fejünkben – alsó nyelvvállású („/ɛ:/”) és hogy az /ɔ/ mögöttesen kerekítetlen („/a:/”). Ezzel bevezetnénk ugyan némi absztraktságot a leírásba, de a hosszúsági váltakozások leírása a lehető legegyszerűbb maradhatna (SIPTÁR–TÖRKENCZY 2000). Vagy azt is mondhatnánk, hogy az [alsó] jegy értéke nem releváns (nincs megszabva) az elől képzett magánhangzók esetében, a [kerek] jegy értékét pedig ugyanígy megszatlatlanul hagyjuk a hátul képzett magánhangzók esetében. Vagyis az elől képzettek csak mint felsők és nem felsők állnak szemben egymással, a hátul képzetteknel pedig három nyelvvállást különböztetünk meg, viszont a kerekesség értéke esetükben teljesen megjósolható. (Jegyezzük meg, hogy az elsőként említett lehetőség választása esetén az /a:/ kerekítetlen magánhangzóként adódik, ami rendben is van; a második lehetőség választása esetén az /a:/ kerekesség szempontjából értelmezetlen – szakszóval: „alulszabott” – lesz, ami egy kicsit kevésbé szerencsés ugyan, de még nem túlságosan nehezíti meg a dolgunkat.)

Végül pedig azt, hogy a magyar /a:/ „hátsul képzett”, azok az alternációk bizonyítják fonológiailag, amelyekben részt vesz. Amint láttuk, hosszúság szempontjából váltakozik a hátsul képzett /ɔ/-val; ha ez utóbbi fonetikai kerekítettségétől eltekintünk, a kettő egyszerű hosszú-rövid párt alkot, mint „hosszú, hátsul képzett, alsó nyelvvállású” és „rövid, hátsul képzett, alsó nyelvvállású”. Ezen kívül a magyar magánhangzók *h a n g r e n d* szempontjából is párokat alkotnak:

(2) Elöl képzett ~ hátsul képzett párok

y:	u:	<i>nagy fej-ű</i>	<i>nagy láb-ú</i>
y	u	<i>kert-ünk</i>	<i>ház-unk</i>
ø:	o:	<i>kert-től</i>	<i>ház-tól</i>
ø	o	<i>tök-höz</i>	<i>tok-hoz</i>
ɛ	ɔ	<i>tök-nek</i>	<i>tok-nak</i>
e:	a:	<i>fej-nél</i>	<i>láb-nál</i>

Az első négy pár tagjai csak elől-hátsul képzettség tekintetében különböznek egymástól. (A negyedik pár valójában az $\emptyset \sim o \sim \varepsilon$ hármas váltakozás részét alkotja, de ez most nem fontos.) Az ötödik pár tagjai ezen kívül kerektségben is különböznek, de amint már említettük, az /ɔ/ kerektségétől eltekinthetünk. A hatodik pár tagjai nyelvvállásban különböznek; de azt is említettük már, hogy az /e:/ fonetikailag középső nyelvvállású volta nem akadályozza meg, hogy különféle alsó nyelvvállású magánhangzókkal váltakozzon: az /ɛ/-vel a *kéz ~ kezek* típusú esetekben, illetve az /a:/-val a *-nél ~ -nál* típusúakban. Tehát már csak annyi dolgunk van, hogy megbizonyosodjunk róla, hogy az /a:/ valóban *h á t s u l k é p z e t t* magánhangzó: ha annak bizonyul, hangrendi váltakozása az /e:/-vel (,/ɛ:/) és hosszúsági váltakozása az /ɔ/-val (,/a:/) automatikusan következik az eddig mondottakból.

Csak hogy egyáltalán nem lehetünk bizonyosak abban, hogy az /a:/ fonetika i értelemben véve is hátsul képzett. Amint a következőkben látni fogjuk, jó okunk van arra a következtetésre, hogy sok magyar beszélő valójában a szájüreg elülső részében képezi ezt a magánhangzót. A fonetikai vizsgálatok, amelyekre a következő pontban hivatkozni fogunk, elvben háromféle eredményre vezethetnek. 1. Ha a vizsgált magánhangzó valódi hátsul képzett magánhangzó ([ɑ:]), mint az RP angol *father* 'apa' vagy az óangol *mann* 'ember' szóban, semmi további teendőnk nincs. 2. Ha valahol középtájt képzett ([ɛ:]) és erősen változékonny képzési helyű magánhangzó, mint a skóciai angol *man* szóban, ki tarthatunk a mellett, hogy fonológiailag valójában hátsul képzett(nek számít), csupán a fonetikai megvalósításában a szokásosnál több játéktér adódik. Mivel az /a:/ tulajdonképpen „legalsó” nyelvvállású, és mint ilyen, a maga nemében egyedülálló, esetében az efféle centralizációs tendencia és nagyfokú változékonyság voltaképpen nem is meglepő. 3. Ha azonban az /a:/ igazán elől képzettnek bizonyul, akárcsak a sztenderd amerikai *man* szóban, mint ahogy a hagyományos szimbóluma – szorosan véve a Nemzetközi Fonetika i Ábécé szerinti értékében – tulajdonképpen sugallja is, akkor a következő dilemmával állunk szemben. Arra kell-e jutnunk, hogy ez a magánhangzó fonetikailag elől képzett ugyan, de fonológiailag mégis hátsul képzettként elemzendő? Ebben az esetben a leírásunk absztraktsági foka jócskán megnövekedne. Vagy inkább az a helyes következtetés, hogy az /a:/ nemcsak fonetikailag, hanem fonológiailag is elől képzett? Ekkor a magyar magánhangzó-harmóniáról adott leírásunk (ezen a ponton) maximálisan felszínhű lehetne,

ugyanakkor azonban reménytelenül bonyolulttá és zavarossá válna. Erre a dilemmára cikkünk befejező részében még visszatérünk.

3. A magyar /a:/-t évszázadok óta, már a legkorábbi leírásokban is „hátnak képzett” magánhangzóként emlegetik (l. VÉRTES 1980). Egyes szerzők azonban – már WOLFGANG VON KEMPELEN (1791/1989)-től kezdve – megjegyzik, hogy a szájüregben nem *a n n y i - r a* hátnak képezzük, mint a többi hátnak képzett magyar magánhangzót (l. pl. BOLLA 1995; SZENDE 1999; KOVÁCS 2004; GÓSY 2004). Ezt a megállapítást sokan sokféle objektív méréseken alapuló adatokkal is alátámasztották (pl. MÁDY 2008; BEKE–GRÁCSI 2010; GRÁCSI–HORVÁTH 2010; ABARI–OLASZY 2012). Következésképp a szakirodalom nem egységes abban (sem), hogy a Nemzetközi Fonetikai Ábécé melyik szimbólumát a legjobb használni rá: vannak, akik az [a:], míg mások az [ɑ:] átírási jelet részesítik előnyben. Miután a teljes magyar magánhangzórendszerben ez az egyetlen „legalsó” nyelvválású magánhangzó, voltaképpen mindegy is, hogy melyiket használjuk rá a kettő közül.

GÓSY (2012b) a magyar [a:], [ɔ], [ɛ] formánsszerkezetét vizsgálta fiatal nők és férfiak ejtésében, a BEA adatbázisból (GÓSY 2012a) vett spontánbeszéd-anyagon. Adatai alapján megállapította, hogy az [a:] a nőknél elől képzett, a férfiaknál pedig centrális (középső) képzésű. Ennek alapján arra a következtetésre jutott, hogy az [a:] minősége az elmúlt évtizedekben megváltozott, a férfiak beszédében kisebb, a nők beszédében azonban nagyobb mértékben. A két nem eltérő formánssadataira többféle magyarázatot is lehetségesnek láttott, de erre a kérdésre csak további vizsgálatok alapján várt megnyugtató választ. Azt azonban, hogy itt feltehetőleg folyamatban lévő hangváltozással állunk szemben, az idős női beszélők adatai is alátámasztják (BÓNA 2009). Legújabb, fiatal és idős nőket és fiatal és idős férfiakat egyaránt érintő vizsgálatában GÓSY és BÓNA (2014) azt találta, hogy a fiatal nőknél az [ɛ] és [a:] magánhangzók minősége csaknem azonosnak tekinthető, míg az idős nőknél a formánsszerkezet alapján mind a három alsó magánhangzó jól elkülönül egymástól. Ami a férfiakat illeti, ők „az *á*-t mindkét életkori csoportban mediálisan ejtik, azaz nem veláris, nem palatális a képzése, hanem a nyelv [legmagasabb pontja] a szájüreg középső részében helyezkedik el”. Összességében megállapítják, hogy az [a:] ejtésében eltolódás következett be az elmúlt évtizedekben a szájüreg eleje irányában, és ez az eltolódás nemcsak a fiatal, hanem már az idős beszélőknél is kimutathatóan megjelenik (a múlt század hatvanas–nyolcvanas éveiben mért adatokhoz képest, l. pl. MAGDICS 1965; OLASZY 1985). Mindazonáltal a legfontosabb következtetés, amit mindebből levonhatunk, a következő. „Az objektív mérések alapján feltehető, hogy folyamatban lévő hangváltozással állunk szemben a magyar /a:/ artikulációs gesztusát illetően. A vízszintes nyelvmozgásban beállt változást a beszélők nem feltétlenül érzékelik, mivel az [a:] az egyetlen „legalsó” nyelvválású magyar magánhangzó, tehát nem áll fenn annak a veszélye, hogy félrehallják vagy összekeverik valamelyik másik magánhangzóval.¹ Az artikulációban nagy változatosság található a beszélők között és ugyanazon beszélő különböző meg-

¹ Amint cikkem egyik lektora megjegyzi, ez nem teljesen igaz. Különböző lenizációs folyamatok, törlések, pótlónyúlások következtében előállhatnak félreértések. A lektor megemlíti azt az anekdotikus adatot, hogy az egyik rádióműsor telefonálója panaszkodott, hogy a műsorban egy-folytában „nyávogtatásként” emlegették a nyelvoktatást. Ez szépen bizonyítja, hogy az [a:] és az [ɛ] közötti minőségi különbségnél fontosabb észlelési kulcs a hosszúságbeli különbségük; ha ez pótlónyúlás következtében eltűnik, a két magánhangzó igenis összekeverhető.

nyilatkozásai között egyaránt; de a kirajzolódó tendencia világos. A magyar [a:] -k előre-felé mozognak a szájüregen belül és ma már kifejezetten elől képzett magánhangzóként ejtik őket a beszélők, legalábbis a fiatal nők” (GÓSY–SIPTÁR 2014; l. még UÖK 2013a, 2013b; GÓSY 2013).

Mi következik mármost mindebből a magyar nyelv fonológiai rendszerére, elsősorban a magánhangzórendszerre nézve?

4. A magyar magánhangzó-harmónia szabályrendszere meglehetősen bonyolult (l. pl. HAYES et al. 2009; TÖRKENCZY 2011; REBRUS et al. 2012; TÖRKENCZY et al. 2013; KÁLMÁN–FORRÓ 2014-et és az ott idézett irodalmat). Anélkül, hogy belebocsátkoznánk a részletekbe, elég, ha annyit mondunk itt, hogy ez a bonyolultság *t e l j e s k á o s z n a k* adná át a helyét, ha az /a:/-t fonológiaiilag is úgy definiálnánk, ahogyan a fonetikai jellege diktálja, vagyis olyan elől képzett magánhangzóként, amely harmónia tekintetében váltakozó morféimákban hátul képzett környezetben fordul elő, és amelynek az elől képzett környezetben előforduló megfelelője nyelvválásban, nem pedig képzési helyben különbözik tőle. Másrészt: ha fonetikai tulajdonságaival nem törődve továbbra is hátul képzett magánhangzóként elemezzük az /a:/-t, nem tesszük ugyan a magánhangzó-harmónia leírását a jelenleginél is bonyolultabbá, ám ezt a viszonylagos egyszerűséget annak árán érjük el, hogy megnöveljük a távolságot az /a:/ fonetikai tulajdonságai és fonológiai jegyértékei között, miáltal a leírás ezen a ponton absztraktabbá válik, talán túlságosan is absztrakttá.

Az a kérdés tehát, hogy mit szeretnénk inkább: még több *b o n y o l u l t s á g o t*, vagy pedig nagyobb *a b s z t r a k t s á g o t*. Egyik sem túl szívderítő. Az 1. táblázatban láthatjuk, milyen lenne a magyar magánhangzók rendszere, ha az első lehetőséget választanánk, és úgy döntenénk, hogy ragaszkodunk a fonetikai tényekhez, amennyire csak lehetséges.

1. táblázat

A magyar magánhangzók egy lehetséges rendszere fonetikai tulajdonságaik alapján

	Elülső kerekítetlen		Elülső kerekített		Hátulsó (kerekített)	
Felső	i	i:	y	y:	u	u:
Középső		e:	ø	ø:	o	o:
Alsó	ɛ	a:			ɔ	

Mint látható, a hosszúsági váltakozások meglehetősen kézenfekvően adódnának így is. Kivéve persze az /ɛ/ és /e:/ közötti, már említett nyelvválásbeli különbséget, amelytől a fentiek értelmében bízást eltekinthetünk (bár valahogyan azért meg kellene akadályoznunk a potenciális – de persze nem létező – rövid-hosszú váltakozást az /ɛ/ és az /a:/ között). A hosszúsági váltakozások egy ennél nagyobb nehézséget jelentő része lenne az /ɔ/ és az /a:/ közötti (*fa* ~ *fát* típusú) alternáció; itt olyan nyújtó szabályra lenne szükség, amely nemcsak hosszúvá (és kerekítetlenné) teszi, hanem egyben elől képzetté is változtatja az /ɔ/-t. Ez már önmagában is meglehetősen természetellenes lenne, de az igazi problémát az /a:/ és /e:/ közötti magánhangzó-harmóniabeli váltakozás jelentené.

Itt ugyanis azt kellene állítanunk, hogy a két, egyaránt elől képzett magánhangzó közötti alsó : középső szembenállás ad számot a harmóniabeli viselkedésükről, mégpe-

dig úgy, hogy a középső nyelválású alternáns fordulna elő elől képzett környezetekben, és az alsó nyelválású alternáns hátul képzett környezetekben. Ez teljesen váratlan és hihetetlen fordulat lenne. Ez a magánhangzó-harmónia szabályait nemcsak bonyolulttá és kaotikussá, hanem egyenesen motiválatlanná és feletébb erőltetetté tenné.

Ennélfogva az a legjobb, ha visszatérünk a másik megoldáshoz, és nem bánjuk, ha a magyar magánhangzók megkülönböztető jegyes elemzése ezentúl absztraktabb lesz: az elől képzett alsó kerekítetlen hosszú [a:]-t továbbra is „hátl képzett alsó kerekítetlenként” tartjuk számon.

Amíg a folyamatban lévő változás nem jár azzal a lehetséges, de nem túl valószínű következménnyel, hogy a harmonikus váltakozások rendszere teljesen felborul, a legjobb, amit tehetünk, hogy továbbra is úgy tesszünk, mintha az /a:/, változó fonetikai articulata ellenére, még mindig hátulsó magánhangzó lenne a magyar magánhangzórendszer fonológiája és különösképpen a hangrendi váltakozások szempontjából.

Hivatkozott irodalom

- ABARI KÁLMÁN – OLASZY GÁBOR 2012. A formánsmenetek rendszere CVC kapcsolatok magánhangzóiban a C képzési helyének függvényében. *Beszédkutatás* 2012: 70–93.
- BEKE ANDRÁS – GRÁCSI TEKLA ETELKA 2010. A magánhangzók semlegesedése a spontán beszédben. In: NAVRACSICS JUDIT szerk., *Nyelv, beszéd, írás. Pszicholingvisztikai tanulmányok* 1. Pannon Egyetem, Veszprém. 57–64.
- BOLLA KÁLMÁN 1995. *Magyar fonetikai atlasz. A szegmentális hangszerkezet elemei*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- BÓNA JUDIT 2009. Az idősebb életkor tükröződése a magánhangzók ejtésében. *Beszédkutatás* 2009: 76–97.
- CHOMSKY, NOAM – HALLE, MORRIS 1968. *The sound pattern of English*. Harper and Row, New York.
- GIEGERICH, HEINZ J. 1992. *English phonology: An introduction*. Cambridge University Press, Cambridge.
- GÓSY MÁRIA 2004. *Fonetika, a beszéd tudománya*. Osiris Kiadó, Budapest.
- GÓSY MÁRIA 2012a. BEA – A multifunctional Hungarian spoken language database. *The Phonetician* 105–106: 50–61.
- GÓSY MÁRIA 2012b. Az alsóbb nyelválású magyar magánhangzók formánsszerkezete. In: GÓSY MÁRIA szerk., *Beszéd, adatbázis, kutatások*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 43–66.
- GÓSY MÁRIA 2013. Inter-speaker and intra-speaker variability indicating a synchronous speech sound change. In: SZIGETVÁRI PÉTER szerk., *Vlxx: Papers in linguistics presented to László Varga on his 70th birthday*. Budapest, Tinta Könyvkiadó. 313–332.
- GÓSY MÁRIA – BÓNA JUDIT 2014. Magánhangzók ejtése fiatalok és idősek spontán beszédében. *Magyar Nyelv* 110: 129–143.
- GÓSY MÁRIA – SIPTÁR PÉTER 2013a. Abstractness or complexity? The case of Hungarian /a:/. Előadás az „Eleventh International Conference on the Structure of Hungarian” konferencián, Pilisecsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2013. augusztus 29–31. <http://icsh11.nytud.hu/abs/ICSH13abstract07.pdf> (2014. 07. 01.)
- GÓSY MÁRIA – SIPTÁR PÉTER 2013b. Ungrounded phonology. Előadás a „CUNY Phonology Forum / Conference on the Feature in Phonetics and Phonology” konferencián, City University

- of New York, Graduate Center, New York, 2013. január 16.
<http://cunyphonologyforum.net/FeatureAbstracts/Gosy-Siptar.pdf> (2014. 07. 01.)
- GÓSY MÁRIA – SIPTÁR PÉTER 2014. Abstractness or complexity? The case of Hungarian /a:/. In: É. KISS KATALIN – SURÁNYI BALÁZS – DÉKÁNY ÉVA szerk., *Approaches to Hungarian 14: Papers from the 2013 Piliscsaba Conference*. John Benjamins, Amsterdam.
- GRÁCZI TEKLA ETELKA – HORVÁTH VIKTÓRIA 2010. A magánhangzók realizációja spontán beszédben. *Beszédkutatás* 2010: 5–16.
- HAYES, BRUCE – ZURAW, KIE – SIPTÁR, PÉTER – LONDE, ZSUZSA 2009. Natural and unnatural constraints in Hungarian vowel harmony. *Language* 85: 821–862.
- KÁLMÁN LÁSZLÓ – FORRÓ ORSOLYA 2014. „Lökött” korlátok nyomában. Rejtélyes mássalhangzó-magánhangzó interakciók a magyar előlségi harmóniában. In: É. KISS KATALIN – HEGEDŰS ATTILA szerk., *Nyelvelmélet és diakrónia 2*. PPKE BTK. Piliscsaba. 109–129.
- KEMPELEN, WOLFGANG VON 1791/1989. *Mechanismus der menschlichen Sprache nebst der Beschreibung seiner sprechenden Maschine*. J. V. Degen, Wien. Magyarul: *Az emberi beszéd mechanizmusa, valamint a szerző beszélőgépjének leírása*. Fordította: MOLLAY KÁROLY. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- KOVÁCS MAGDOLNA 2004. Pros and cons about Hungarian [a:]. *Grazer Linguistische Studien* 62: 65–75.
- MÁDY KATALIN 2008. Magyar magánhangzók vizsgálata elektromágneses artikulográffal normál és gyors beszédben. *Beszédkutatás* 2008: 52–67.
- MAGDICS KLÁRA 1965. *A magyar beszédhangok akusztikai szerkezete*. Nyelvtudományi Értekezések 49. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- OLASZY GÁBOR 1985. *A magyar beszéd leggyakoribb hangsorépítő elemeinek szerkezete és szintézise*. Nyelvtudományi Értekezések 121. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- REBRUS PÉTER – SZIGETVÁRI PÉTER – TÖRKENCZY MIKLÓS 2012. Dark secrets of Hungarian vowel harmony. In: CYRAN, EUGENIUSZ – KARDELA, HENRYK – SZYMANEK, BOGDAN szerk., *Sound, structure and sense. Studies in memory of Edmund Gussmann*. Wydawnictwo KUL, Lublin. 491–508.
- SIPTÁR PÉTER – TÖRKENCZY MIKLÓS 2000. *The phonology of Hungarian*. Oxford University Press, Oxford és New York.
- SZENDE TAMÁS 1999. Hungarian. In: *Handbook of the International Phonetic Association*. Cambridge University Press, Cambridge. 104–107.
- TÖRKENCZY MIKLÓS 2011. Hungarian vowel harmony. In: OOSTENDORP, MARC VAN – EWEN, COLIN – HUME, ELIZABETH – RICE, KEREN szerk., *The Blackwell companion to phonology*. Wiley-Blackwell, Oxford. 2963–2989.
- TÖRKENCZY MIKLÓS – SZIGETVÁRI PÉTER – REBRUS PÉTER 2013. Harmony that cannot be represented. In: BRANDTLER, JOHAN – MOLNÁR VALÉRIA – PLATZACK, CHRISTER szerk., *Approaches to Hungarian 13: Papers from the 2011 Lund Conference*. John Benjamins, Amsterdam. 229–252.
- VÉRTES O. ANDRÁS 1980. *A magyar leíró hangtan története az újgrammatikusokig*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

SIPTÁR PÉTER
 Eötvös Loránd Tudományegyetem
 MTA Nyelvtudományi Intézet